

Роузмари Съливан
КОЙ ПРЕДАДЕ АНЕ ФРАНК?

НЕРАЗГАДАНА ЗАГАДКА
ИЛИ ДОБРЕ ПАЗЕНА ТАЙНА

ROSEMARY SULLIVAN
THE BETRAYAL OF ANNE FRANK:
A COLD CASE INVESTIGATION

Copyright © 2022 by Rosemary Sullivan & Proditione Media B.V.
Published by arrangement with Harper, an imprint of HarperCollins Publishers.
All rights reserved.

© Издателство „Изток-Запад“, 2022

Всички права запазени. Нито една част от книгата не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на издателство „Изток-Запад“.

© Юлия Божидарова Гешакова, превод, 2022

© Деница Трифонова, оформление на корицата, 2022

ISBN 978-619-01-1102-3

РОУЗМАРИ
СЪЛИВАН

КОЙ ПРЕДАДЕ
АНЕ ФРАНК?

НЕРАЗГАДАНА ЗАГАДКА
ИЛИ ДОБРЕ ПАЗЕНА ТАЙНА

Превод от английски
Юлия Гешакова

Съдържание

Предговор. Почит към жертвите и памет за несвободата	7
--	---

Част I

ПРЕДИСТОРИЯТА

Глава 1. Хайката и Зеления полицай	13
Глава 2. „Дневникът на Ане Франк“	18
Глава 3. Разследващият екип	22
Глава 4. Заинтересованите страни	29
Глава 5. „Да видим той какво ще постигне!“	34
Глава 6. Междувремие на сигурност	39
Глава 7. Нечаканият удар	44
Глава 8. „Принсенхрахт“ 263	50
Глава 9. Скривалището	52
Глава 10. „Молят те за помощ. Съгласяваш се.“	56
Глава 11. Едно ужасяващо преживяване	61
Глава 12. Анатомия на една полицейска акция	64
Глава 13. „Вестерборк“	69
Глава 14. Завръщането	73
Глава 15. Колаборационистите	78
Глава 16. „Те няма да се върнат“	82

Част II

РАЗСЛЕДВАНЕТО

Глава 17. Първите теории	89
Глава 18. Пазителите на документи	96
Глава 19. Другият шкаф	99
Глава 20. Първото предателство	102
Глава 21. Изнудвачът	108
Глава 22. Съседите	114

Глава 23. Добрата леличка.....	120
Глава 24. Една друга теория	125
Глава 25. Ловците на евреи.....	129
Глава 26. Анс ван Дайк.....	134
Глава 27. Никакви конкретни доказателства, част I	141
Глава 28. „Вървете при евреите си!“	146
Глава 29. Проверка на паметта	155
Глава 30. „Открит във Виена човекът, арестувал семейство Франк“	161
Глава 31. Какво е знаела Мийп	167
Глава 32. Никакви конкретни доказателства, част II.....	171
Глава 33. Зарзаватчиата	176
Глава 34. Еврейският съвет.....	184
Глава 35. Нов поглед.....	188
Глава 36. Нидерландският нотариус	191
Глава 37. Експерти в действие	198
Глава 38. Услуга между приятели.....	205
Глава 39. Машинописката	208
Глава 40. Внучката	211
Глава 41. Аферата „Хаудстикер“	215
Глава 42. От архивите.....	219
Глава 43. Добре пазена тайна.....	227
Епилог. Градът на сенките	237
Послеслов	245
Благодарности.....	249
Архиви и институти	256
Речник.....	258
Бележки	267
Библиография.....	288
Показалец	293
За автора.....	303

Предговор

Почит към жертвите и памет за несвободата

На амстердамското летище „Схипхол“ пристигнах в петък, 3 май 2019 г., и се отправих с такси към *Спойстрат* в самия център на града. Там ме посрещна една жена от нидерландската литературна фондация, дошла да ми покаже апартамента, където щях да прекарам следващия месец. Пристигнах в Амстердам, за да напиша книга за разследването на един неразкрит случай: кой е предал Ане Франк и другите укриващи се в тайната пристройка – Задната къща – на „Принсенхрахт“ 263 на 4 август 1944 г. Това бе загадка, която до този момент никой не бе успял да разгадае.

Повечето от нас познават в общи линии историята на Ане Франк, еврейското момиче, което по време на нацистката окупация на Нидерландия през Втората световна война се укрива повече от две години с родителите, сестра си и няколко приятели на семейството в таванско помещение в Амстердам. Накрая всички са предадени и изпратени в концентрационни лагери; оцелява единствено Ото Франк, бащата на Ане. Историята ни е позната до голяма степен благодарение на уникалния дневник, който Ане оставя след себе си в онзи августовски ден, когато нацистите идват да ги отведат.

Тази история – част от нидерландското културно наследство, силно вълнувала нидерландския кинорежисьор Тайс Байенс, който през 2016 г. поканил своя приятел журналист Питер ван Твиск да се присъедини към един проект, замислен като документален филм, но скоро оформен и като книга. Работата напредвала бавно, но през 2018 г. върху проекта вече работели пряко най-малко двайсет и двама души, а много опитни експерти от различни области им помагали. Целта първоначално била да бъде открит предателят, но обхватът на разследването скоро се разширил. Разследващият екип – екипът *Cold Case* („Неразкрит случай“), както започнали да го наричат – искал да разбере какво се случва в едно общество под вражеска окупация, когато страхът е постоянен спътник на ежедневието.

Денят след моето пристигане – 4 май, събота – беше Националният ден на почит към загиналите, когато нидерландците си спомнят зверствата от Втората световна война и честват скъпо струвалата победа. Тайс Байенс ме бе поканил да се присъединя с него и сина му Йоахим към мълчаливото шествие по улиците на Амстердам, с което започват възпоменателните церемонии.

Бяхме около двеста души, но докато прекосяха града, тълпата нарастваше. Пред сградата на операта послушахме за кратко Ромския филхармоничен оркестър, а после продължихме през Еврейския квартал покрай внушителната Португалска синагога, Еврейския исторически музей и Ермитажа, където земята е осеяна с паметни плочи. Свихме наляво покрай река Амстел и прекосихме белия дървен *Magere Brug* („Кльощавият мост“), който на 12 февруари 1941 г. нацистите преграждат с бодлива тел, за да откъснат Еврейския квартал от града. (По настояване на общинската администрация няколко дни по-късно мостът отново е отворен.) Продължихме през центъра на града и стигнахме до „Дам“. Площадът беше претъпкан. Около двайсет и пет хиляди души бяха дошли да видят краля и кралицата и да чуят словото на кмета на града, Фемке Халсема, която каза:

Да изпратиш съобщение или да се обадиш по телефона. Да издигнеш глас или да запазиш мълчание. Да прегърнеш любимия човек. Да прекосиш улицата – или може би не. Да дойдеш тук тази вечер, на площада, на 4 май – или може би не. Всеки път, стотици пъти на ден, ние правим своя избор, без да се замисляме, без ограничения... Какво означава човек да изгуби напълно свободата си? Да живее под окупация? Когато пространството около него все повече се стеснява? Нашата свобода е изкупена с големи страдания и болка... Затова предаваме на поколенията паметта за несвободата, сякаш войната бе вчера... Затова си спомняме и ще си спомняме... тази година, идната година и всяка година след това.¹

На другия ден, след като се настаних, се срещнах с Тайс на вечеря. Разговаряхме за политиката в Европа, по-специално за нарастващата ксенофобия и настроенията срещу имигрантите. Попитах го защо се е заел с разследването на този отдавнашен неразкрит случай. Отвърна ми, че кинорежисьорът винаги вплита собствения си живот в своята работа. Израснал в Амстердам през седемдесетте години на ХХ век, когато градът бил прочут по цял свят със свободомислието и специфичната си атмосфера. Имало скуотъри, творчески комуни, демонстрации за мир. По онова време човек се чувствал свободен и го показвал. Но днес всичко се е променило. В Нидерландия, в Европа, в Северна Америка се надига огромна вълна от расизъм и страх.

Преди няколко месеца Тайс отишъл на улица „Принсенхрахт“ и се наредил на дългата опашка от посетители пред дома на Ане Франк. Докато наблюдавал

тълпата, си помислил, че семейство Франк и останалите, които са се укривали в тайната пристройка, са били обикновени хора в обикновен квартал, пълен с познати, колеги, съседи и дребни търговци, чичовци и лели. Живеели са мирно рамо до рамо. А после сред тях плъзнали вероломните фашистки интриги. Отношенията бавно, но неумолимо били подложени на все по-силен натиск и хората се обръщали един срещу друг.

Тайс напуснал тълпата пред дома на Ане Франк с твърдото решение да постави началото на обществен дебат. Амстердам вече не е крепост на индивидуализма. Там, където по-рано е имало толерантност, днес се шири недоверие. В кой момент преставаме да сме солидарни един с друг? Кого сме готови да защитим? И кого не? Въпросът „Кой предаде Ане Франк?“ ще постави началото на този разговор. Тайс ми каза, че в северните райони на Амстердам има стенопис, висок почти двацет метра, който се вижда практически от всяка точка на града. Това е портрет на Ане с цитат от нейния дневник: „Щастлива съм, когато мога да бъда себе си.“* „Имам чувството, че тя се обръща към нас“, каза ми той.

Тайс искаше да ми покаже нещо. Разходихме се до Торенслойс, един от най-широките мостове в Амстердам над канала „Сингел“. Пред нас се издигаше голяма статуя върху мраморен пиедестал. Тайс ми обясни, че това е писателят от XIX в. Едуард Дауес Декер, един от най-великите нидерландски автори. Декер е прочут с романа си**, в който осъжда колониалното потисничество в Нидерландска Източна Индия. Дъхът ми секна, когато спомена, че статуята е дело на баща му – Ханс Байенс. Творби на Ханс Байенс могат да се видят в Амстердам, Утрехт, Зволе и много други градове.

Тайс ми сподели, че баща му почти никога не говорел за войната; травмата била твърде дълбока. От майка си чувал, че години след края на войната баща му се събуждал посред нощ от кошмари, протягал ръце към прозореца и крещял, че над главата му прелитат бомбардировачи.

Баба си и дядо си Тайс не познавал – и двамата починали, преди той да се роди. Но бил слушал за тях. Останал поразен, когато научил, че домът им е бил *doorgangshuis* (транзитен дом), където съпротивата укривала евреи. В мазето винаги имало скрити евреи – някои прекарвали там седмици, докато хората от съпротивата намерят по-безопасно място, където да ги отведат.

Когато се захванал с проекта за Ане Франк, Тайс се свързал с най-добрия приятел на баща си и го попитал какво си спомня за войната. Получил съвет да

* Всички цитати от „Дневникът на Ане Франк“ са в превод от нидерландски. Преводач Мария Енчева, София, Сиела, 2018. (Всички бележки под линия без изрично отбелязаните са на преводача.)

** „Макс Хавелар“ (1860). Мулгатули. Макс Хавелар. София, Народна култура, 1984.

поговори с деветдесет и три годишния Йоп Гаудсмит, който прекарал цялата война у бабата и дядото на Тайс. Гаудсмит бил станал част от семейство Байенс и много добре си спомнял къщата, мазето, където се укривал, тайния радиоприемник, скрит под дъските на пода в килера, и колко евреи са преминали през дома. Казал, че съпрузите Байенс се излагали на огромен риск, като укривали евреи и имали контакти с хора, които изготвяли фалшиви документи за самоличност.

Учудващо е, че бащата на Тайс никога не му е разказвал за това, но всъщност не е необичайно. След войната толкова хора неоснователно твърдели, че са участвали в съпротивата, че онези, които действително са се излагали на опасност като бабата и дядото на Тайс, често предпочитали да запазят мълчание. Но войната белязала семейството на Тайс и той осъзнавал, че разследването какво е довело до арестите на „Принсенхрахт“ 263, ще му помогне да проникне в лабиринта на собствената си семейна история. Съдбата на Ане Франк се е превърнала в символ, но в същото време е ужасяващо добре позната, тъй като се е повтаряла стотици хиляди пъти из цяла Европа. За Тайс тя е и предупреждение. „Не трябва никога да позволим това отново да се случи“, каза ми той.

Част I

ПРЕДИСТОРИЯТА

Глава 1

Хайката и Зеления полицай

На 4 август 1944 г. трийсет и три годишният хауптшарфюрер от СС Карл Йозеф Зилбербауер, сержант от *Referat IV B4* – поделението на СД, германската Служба за сигурност, известно като „ловците на евреи“, – седял в офиса си на *Ютерпестрат* в Амстердам, когато телефонът иззвъня. Зилбербауер се готвел да излезе да хапне нещо, но въпреки това вдигнал телефона – за което по-късно съжалил. Обаждал се началникът му, оберштурмфюрерът от СС Юлиус Детман, също германец, който му казал, че току-що по телефона му съобщили, че в складове на „Принсенхрахт“ 263 в центъра на Амстердам се укриват евреи. Детман не казал кой му съобщил тази информация, но очевидно е бил човек, добре познат на разузнавателната служба на СС, на когото можело да се вярва. Анонимни сигнали е имало и преди това, но те често се оказвали безполезни или неактуални – ловците на евреи пристигали, а евреите вече ги нямало. Това, че Детман веднага пристъпил към действие, означавало, че е имал доверие на своя източник и е знаел, че сигналът заслужава да бъде проверен.

Детман се обадил на нидерландския полицейски инспектор сержант Абрахам Капер от Бюрото по еврейските въпроси и му заповядал да изпрати няколко от своите хора със Зилбербауер на „Принсенхрахт“. Капер включил в хайката двама нидерландски полицаи, Хезинюс Хринхайс и Вилем Гротендорст от поделение *IV B4*, и още един, трети полицаи.

За това какво се е случило преди и след пристигането на Зилбербауер и неговите хора на „Принсенхрахт“ 263, съществуват много различни версии. Безспорен е единствено фактът, че там те намерили осем укриващи се евреи: Ото Франк, съпругата му Едит и двете им дъщери Ане и Марго; Херман ван Пелс, колега и приятел на Франк, неговата съпруга Аугусте и синът им Петер и зъболекаря Фриц Пфефер. За укриването нидерландците имали специална дума: *onderduiken* („да се потопиш“).^{*} Осмината се били „потопили“ преди две години и трийсет дни.

^{*} Между двайсет и пет и двайсет и седем хиляди евреи са се укривали в Нидерландия; една трета от тях по-късно са били предадени. – Б.а.

Да си осъден на затвор, дори несправедливо, е едно, но да се укриваш е съвсем различно. Как е възможно човек да издържи двама месеца и пет месеца в пълна изолация – да не можеш да погледнеш през прозореца от страх, че ще те видят? Да не можеш да излезеш навън, за да подишаш чист въздух? Да мълчиш часове наред, за да не те чуят работниците в склада отдолу? Единствено огромен страх може да наложи на някого такава дисциплина. Повечето хора биха изгубили разсъдъка си.

Какво са правели през дългите часове на работния ден, прошепвайки само по някоя дума и пристъпвайки на пръсти, докато работниците са били на долния етаж? Учили, пишели. Ото Франк четял исторически книги и романи – един от любимите му писатели бил Чарлс Дикенс. Децата учили английски, френски, математика. И Ане, и Марго си водели дневник. Подготвяли се за живота след войната. Те все още вярвали в цивилизацията и бъдещето, докато отвън с помощта на съучастници и информатори нацистите организирали хайка, за да ги заловят.

През лятото на 1944 г. оптимизмът започнал да завладява тайната пристройка. На стената Ото окачил карта на Европа; следял новините по Би Би Си и радио „Орание“ – предаванията на нидерландското правителство в изгнание в Лондон. Германците конфискували всички радиоприемници, за да не могат нидерландците да слушат новини от чужбина, но Ото успял да запази един още преди да се укроят, и по вечерния бюлетин следял напредването на съюзническите войски. Два месеца по-рано, на 4 юни, Съюзниците са превзели Рим; два дни след това е последвал десантът в Нормандия – най-голямата военноморска десантна операция в историята. В края на юни американците са срещнали отпор в Нормандия, но на 25 юли е започнала операция „Кобра“ и германската съпротива в Северозападна Франция е рухнала. На изток руснаците са навлезли в Полша. На 20 юли членове на върховното командване в Берлин са направили опит да убият Хитлер, което изпълнило с възторг укриващите се в тайната пристройка.

Изведнъж изглеждало, сякаш войната ще приключи след седмици или може би няколко месеца. Всички кроели планове какво ще правят след това. Марго и Ане говорили как отново ще ходят на училище.

А после се случило немислимото. Както Ото ще каже в интервю почти две десетилетия по-късно: „Когато гестаповците нахлуха с оръжие в ръка, настъпи краят.“¹

Ото е единственият, който е оцелял, затова ние разполагаме само с неговия разказ за случилото се от гледната точка на укриващите се. А той си спомня ареста така ярко и в такива подробности, сякаш е бил белязан в съзнанието му с нажежено желязо.

Било, казва той, около десет и половина. Той бил на горния етаж, давал урок по английска граматика на Петер ван Пелс. В диктовката Петер написал думата *double* с две *b*. Ото тъкмо посочвал грешката на момчето, когато чул тежки стъпки нагоре по стълбите. Сепнал се, тъй като по това време всички обитатели на Задната къща пазели тишина, за да не ги чуят в канцелариите на долния етаж. Вратата се отворила. Появил се мъж с насочен пистолет. Не бил в полицейска униформа. Ото и Петер вдигнали ръце във въздуха. А после под дулото на пистолета мъжът ги повел надолу.²

От разказа му долавяме какъв шок е изпитал Ото Франк. Когато преживяваме нещо ужасно, времето забавя ход, проточва се, а някои детайли се запечатват в паметта. Ото си спомня една правописна грешка; урока по граматика; скърцането на стълбите; насочения пистолет.

Спомня си, че давал урок на Петер. Спомня си думата, в която Петер се препънал – *double* – само с едно *b*. Такова е правилото. Ото вярва в правилата, в реда, но по стълбите се изкачва тъмна сила, за да убие и него, и всички, които са му скъпи. Защо? Защото има власт? От омраза? Или просто защото може да го направи? Дори когато по-късно си спомня случилото се, Ото не се поддава на ужаса – запазил самообладание, защото от него зависели останалите. Гледал пистолета в ръката на цивилния полицай и си мислел: „Съюзниците настъпват.“ Може би ще имат късмет и съдбата ще е на тяхна страна. Лъжел се. Той и семейството му ще бъдат изпратени в товарни вагони с последния влак за „Аушвиц“. Било немислимо, но Ото знаел, че и немислимото може да се случи.

Когато слезли на долния етаж, Ото и Петер заварили всички с ръце, вдигнати над главите. Нямаło истерия, нямаło плач. Само мълчание. Всички били парализирани от шока на случващото се. В този момент, толкова близо до края.

В средата на стаята Ото забелязал мъж, който според него бил от Зелените полицаи (*Grüne Polizei*), както нидерландците наричали местната германска полиция заради зелените униформи. Това, разбира се, бил Зилбербауер (който формално не бил от Зелените полицаи, а офицер от СД.) По-късно Зилбербауер ще твърди, че нито той, нито цивилните полицаи извадили пистолетите си. Но описанието на Ото е по-достоверно. Като повечето членове на СС, с твърденията си след войната Зилбербауер просто се опитвал да се оневини.

Мълчаливото самообладание на задържаните като че ли разгневило нациста. Когато им заповядал да си съберат нещата, за да ги отведат в щабквартирата на Гестапо на *Ютерпестрат*, Ане взела чантата на баща си, в която бил нейният дневник. Ото Франк по-късно разказва, че Зилбербауер я грабнал от ръцете на Ане, изхвърлил дневника с корица на квадратчета и няколко хартиени листа на пода и натъпкал чантата с последните ценни вещи и пари, които Ото и останалите били успели да спасят, включително пакетчето със зъболекарско злато на

Фриц Пфефер. По това време германците вече губели войната и голяма част от плячката, открадната за райха от ловците на евреи, се озовавала в нечий джоб.

По ирония на съдбата именно алчността на Зилбербауер спасила дневника на Ане Франк. Ако е бил останал в чантата и Ане е успела да я задържи, дневникът несъмнено е щял да бъде конфискуван в щабквартирата на СД, германската Служба за сигурност (*Sicherheitsdienst*), унищожен или завинаги загубен.

Ото по-късно разказва, че точно в този момент Зилбербауер забелязал под прозореца сиво войнишко куфарче с метален обков. Върху капака пишело *Leutnant d. Res. Otto Frank* (поручик от запаса Ото Франк). „Откъде имате това куфарче?“, не се сдържал Зилбербауер. Когато Ото обяснил, че в Първата световна война служил като поручик в германската императорска армия, Зилбербауер сякаш се смутил. Ото по-късно ще каже:

Изглеждаше много объркан. Впи поглед в мен и накрая попита: „Защо не съобщихте за това?“

Прехапах устни.

„Ако го бяхте съобщили, отношението към вас щеше да е подобаващо! Щяха да ви изпратят в „Терезиенциат“!

Не отвърнах, само го погледнах – очевидно според него „Терезиенциат“ беше ваканционен лагер. После той изведнъж извърна очи и аз осъзнах, че стои „мирно“. Дълбоко в себе си този сержант от полицията бе застанал мирно; ако се беше осмелил, може би щеше да козирува.

А после изведнъж се обърна кръгом и се втурна нагоре по стълбата. Миг по-късно отново изтърча надолу, после пак нагоре, все така бързешком нагоре-надолу, нагоре-надолу и през цялото време викаше: „Без паника, без паника!“

Викаше го и на нас, и на своите хора.³

В разказа на Ото нацистът губи самообладание и тича нагоре-надолу като обезумял, докато самият той и останалите запазват спокойствие. В инстинктивната реакция на Зилбербауер на офицерския му чин Ото е доловил култа към подчинение на германските военни, но може би е подценил неговия автоматичен, подсъзнателен расизъм. Години по-късно ще каже: „Ако беше сам (Зилбербауер), може би щеше да ни пощади.“⁴

Надали. След като задържаните били натоварени на камионетката, която щяла да ги откара в щабквартирата на Гестапо за разпит, Зилбербауер се върнал в къщата, където била останала една от служителките, Мийп Хийс. Може би не я арестувал, защото като него била родом от Австрия, но се нахвърлил върху нея с думите: „Не се ли срамувате да помагате на тази еврейска измет?“⁵

Карл Зилбербауер по-късно ще заяви, че едва след години научил от някакъв вестник, че сред десетимата, които арестувал в онзи ден, е била петнайсетгодишната Ане Франк.

Когато през 1963 г. го открива разследващ журналист, той казва:

Хората, които тогава измъкнах от скривалището им, не ми направиха особено впечатление. Щеше да е различно, ако ставаше въпрос за човек като генерал Дьо Гол или някой виден член на съпротивата. Такова нещо не се забравя. Ако не бях дежурен, когато се обадиха по телефона... Никога нямаше да имам нищо общо с тази Ане Франк. Спомням си, че точно се готвех да изляза, за да хапна нещо. А когато около този случай след войната се вдигна такъв шум, всичко се стовари върху мен... Чудя се кой стои зад цялата тази история. Вероятно онзи Визентал или някой в министерството, който иска да спечели благоразположението на евреите.⁶

По-позорна, по-безчувствена реакция човек трудно може да си представи. По онова време Зилбербауер вече отлично е знаел, че „тази Ане Франк“, която е арестувал на 4 август 1944 г., е умряла от глад и тиф в концентрационния лагер „Берген-Белзен“. Сякаш не става въпрос за смъртта на дете; сякаш нейната смърт е несъществена и нереална, а страданията ѝ са без значение. Важен е фактът, че самият той се е превърнал в жертва. Удивително е как, когато го разобличат, злодеят винаги изпитва самосъжаление.